

Warszawa, 31.08.2026 r.

dr hab. Małgorzata Sikorska, prof. ucz.
Wydział Socjologii
Uniwersytet Warszawski
me.sikorska@uw.edu.pl

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Joanny Stankowskiej
pt. „Jakość statusu społecznego klasy średniej. Analiza pamiętników bezrobotnych 2016/2017
i pamiętników okresu pandemii Covid-19 2020/2021”**

**rozprawa została napisana pod kierunkiem
dr. hab. Arkadiusza Karwackiego, prof. UMK**

Recenzja została wykonana na zlecenie Rady Dyscypliny Naukowej Nauki Socjologiczne Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Recenzja składa się z następujących części:

1. Ocena struktury rozprawy doktorskiej
2. Ocena ramy teoretycznej
3. Ocena metodologii i sposobu jej przedstawienia
4. Ocena przeprowadzonych analiz oraz opisu wyników
5. Ocena części zawierającej wnioski i opis praktycznych zastosowań wyników badań
6. Ocena formalnej strony rozprawy doktorskiej
7. Podsumowanie i konkluzja

Rozprawa doktorska mgr Joanny Stankowskiej pt. „Jakość statusu społecznego klasy średniej. Analiza pamiętników bezrobotnych 2016/2017 i pamiętników okresu pandemii Covid-19 2020/2021” dotyczy wartości, aspiracji i strategii działania związanych z dążeniem do osiągnięcia i utrzymania średnioklasowego statusu społecznego. Przedmiotem rozprawy nie jest – jak podkreśla Autorka – „klasa średnia jako taka, lecz strategie związane z dążeniem do wyobrażenia o średnioklasowym życiu i ich konsekwencje dla jakości życia człowieka” (str. 5). Przedstawione analizy mają służyć do opracowania „typologii sposobów identyfikowania się z klasą średnią poprzez wartości, aspiracje i potrzeby” (str. 5).

1. Ocena struktury rozprawy doktorskiej

Rozprawa liczy 308 stron, a jej struktura – odpowiadająca „klasycznemu” podziałowi na: wprowadzenie; część teoretyczną (trzy pierwsze rozdziały); część metodologiczną (rozdział czwarty); część empiryczną (rozdziały od piątego do dziesiątego); podsumowanie (fragment: *Wnioski i praktyczne zastosowanie wyników badania*) oraz bibliografię – jest czytelna, logiczna i nie budzi wątpliwości.

Jednocześnie jednak problematyczne są niezwykle skrócone opisy w częściach *Wprowadzenie* (zob. niżej) oraz *Wnioski i praktyczne zastosowanie wyników badania* (zob. punkt 5 niniejszej recenzji).

1

Problemem nie jest przy tym sama objętość tych części, lecz to, że kwestie istotne dla konstrukcji projektu badawczego zostały w nich jedynie zasygnalizowane lub w ogóle pominięte.

We *Wprowadzeniu* Autorka określa ogólny przedmiot rozprawy i krótko przedstawia jej strukturę, nie formułuje jednak w sposób wyraźny problemu badawczego, celu rozprawy ani pytań badawczych. Nie wskazuje również, na czym ma polegać oryginalny wkład pracy. Brakuje także uzasadnienia dla zestawienia dwóch zbiorów danych: pamiętników osób bezrobotnych oraz pamiętników powstałych podczas pandemii COVID-19. Niejasne pozostaje, dlaczego pamiętniki pandemiczne mają stanowić adekwatny materiał do analizy dążeń do średnioklasowego statusu oraz strategii jego osiągnięcia i podtrzymywania.

Moje zastrzeżenia budzą również bardzo ograniczone odniesienia do literatury we *Wprowadzeniu*. Ogólne stwierdzenia, takie jak: „W polskim społeczeństwie zauważalna jest presja na osiągnięcie na płaszczyźnie ekonomicznej, która od początku zmiany transformacyjnej wyraźnie wskazuje, kto zasługuje na społeczny szacunek, pozwalając określić jego miejsce na wyższych szczeblach struktury społecznej” (str. 4), powinny zostać wsparte odwołaniami do literatury przedmiotu. Podobnie szerokie i niedostatecznie uzasadnione jest stwierdzenie: „Jednostka, podążając w jednym kierunku, nieuchronnie gubi inne ważne cele i obszary funkcjonowania [...]” (str. 4–5). W rezultacie *Wprowadzenie* ma bardziej publicystyczny niż akademicki charakter.

2. Ocena ramy teoretycznej

Rama teoretyczna rozprawy została przedstawiona w trzech rozdziałach, których logikę można uznać za czytelną i uzasadnioną – Autorka przechodzi od przemian nowoczesności i ich konsekwencji dla wartości i aspiracji, przez relacje między wartościami, potrzebami i działaniem jednostek, do specyfiki polskiego społeczeństwa i kształtowania się wzorca klasy średniej.

Rozdział pierwszy

Rozdział pierwszy dowodzi dobrej orientacji Autorki w rozległej literaturze i stanowi próbę osadzenia problematyki wartości i aspiracji w szerokim kontekście przemian nowoczesności. Jednocześnie jego konstrukcja i sposób wykorzystania omawianych koncepcji budzą kilka wątpliwości.

Pierwsza jest związana z niejasną funkcją tego tekstu. Tytuł zapowiada analizę wartości i aspiracji w perspektywie przemian nowoczesności. Tymczasem znaczna część rozdziału (nie tylko fragment: *Wprowadzenie do zmiany społecznej – podstawowe założenia nowoczesności i jej późnej odmiany*, ale także: *Przemiany wartości i aspiracji w nowoczesności* oraz *Indywidualizacja i jej konsekwencje dla wyboru wartości*) stanowi obszernie omówienie historii dojścia do modelu społeczeństw „późnej nowoczesności” – od oświeceniowej idei postępu, sekularyzacji i industrializacji, przez rozwój kapitalizmu i państwa dobrobytu, po postindustrializm, indywidualizację, neoliberalizm oraz współczesne problemy zdrowia psychicznego. Rozdział skupia się więc na historii przemian społeczeństw zachodnich – co samo w sobie jest cenne – ale w moim przekonaniu nie pokazuje, które elementy tej historycznej rekonstrukcji są istotne dla badań przeprowadzonych przez Autorkę. Innymi słowy, ten obszerny opis historyczno-społeczny zostaje niejako „zawieszony w próżni” – jego związek z badanym materiałem i późniejszą analizą nie zostaje dostatecznie wyjaśniony.

Doceniam to, że Autorka sięgnęła do rozbudowanej literatury, jednak proponowałabym raczej jej przegląd, a nie syntetyczne omówienie, które pokazałoby, w jaki sposób omawiane teorie i koncepcje warto ze sobą zestawiać i które z nich stanowią „punkt wyjścia” do analizy i opisu wyników badania zrealizowanego przez Doktorantkę. W rozdziale pojawiają się m.in. koncepcje późnej nowoczesności Giddensa i Becka, przemian wartości Ingleharta, klasy średniej Reckwitz, krytyki kultury Lascha czy „podatności na zranienie” Fineman. Problemem nie jest sama wielość przywoływanych perspektyw, lecz brak dostatecznego wyjaśnienia relacji między nimi oraz brak wskazania ich funkcji dla dalszej części

rozprawy. Autorka deklaruje przyjęcie perspektywy późnej nowoczesności, nie określa jednak wyraźnie, które elementy opisywanych koncepcji włącza do własnej ramy analitycznej i w jaki sposób mają one służyć interpretacji materiału empirycznego. W rezultacie rozdział nie prowadzi do wyodrębnienia spójnego zestawu pojęć i założeń, które organizowałyby późniejszą analizę.

Moja kolejna wątpliwość dotyczy tego, że choć w tytule rozdziału wymienione są wartości i aspiracje jako centralne pojęcia, kategorie te nie zostały tu precyzyjnie zdefiniowane. Wartości są ujmowane zarówno jako historycznie ukształtowane zasady kulturowe, jak i jako indywidualne preferencje czy elementy stylu życia. Definicje i teorie wartości zostają szerzej przedstawione dopiero w rozdziale drugim, przez co w rozdziale pierwszym kategoria ta jest wykorzystywana przed jej wyraźnym doprecyzowaniem. Pojęcie aspiracji jest używane zarówno w odniesieniu do pragnień, oczekiwań, celów życiowych, jak i dążeń do awansu czy samorealizacji. Autorka przyjmuje – i zaznacza to we *Wprowadzeniu* – że wartości kształtują aspiracje, jednak relacja między tymi kategoriami nie zostaje w tym rozdziale szerzej wyjaśniona.

Ostatnia i drobna sprawa – błąd rzeczowy: Autorka odwraca znaczenie pojęć zaproponowanych przez Emila Durkheima i pisze, że więzi wspólnotowe, określane jako „solidarność organiczna”, ustąpiły dyferencjacji społeczeństwa, nazwanej „solidarnością mechaniczną”. Jest odwrotnie – w koncepcji Durkheima solidarność mechaniczna jest właściwa dla społeczeństw o niewielkim stopniu zróżnicowania, natomiast solidarność organiczna rozwija się wraz z podziałem pracy i współzależnością wyspecjalizowanych ról.

Rozdział drugi

Rozdział drugi doceniam za próbę powiązania socjologicznej refleksji nad wartościami z analizą potrzeb jednostki oraz za wykorzystanie systemowej koncepcji potrzeb Tomasza Kocowskiego, która wyraźnie porządkuje część empiryczną rozprawy. Cenne są również próby odnoszenia omawianych koncepcji do problematyki, która będzie następnie analizowana empirycznie – przykładowo, przedstawiając Mertonowskie strategie adaptacyjne, Autorka wskazuje na możliwość ich zmiany w sytuacji utrzymującego się napięcia między kulturowo określonymi celami a możliwością ich realizacji, odwołując się między innymi do doświadczenia bezrobocia i pandemii COVID-19.

Jednocześnie jednak Autorka opisuje w tym fragmencie rozprawy bardzo wiele koncepcji wartości wywodzących się z odmiennych tradycji teoretycznych. Omawia stanowiska m.in. Durkheima, Webera, Parsonsa, Rokeacha, Ossowskiego, a dalej Ingleharta, Schwartza i Swidler. Choć w większym stopniu niż w rozdziale pierwszym Doktorantka podejmuje próbę powiązania omawianych ujęć, relacje między nimi nie zostają dostatecznie wyjaśnione. Nie jest też w pełni jasne, które elementy poszczególnych koncepcji dotyczących wartości mają tworzyć aparat analityczny rozprawy. Problematiczne jest także to, że definicja wartości Clyde’a Kluckhohna, o której w części metodologicznej autorka pisze, że używa jej do badania własnego (zob. str. 102) jest tu wymieniona tylko raz i to w odniesieniu do tekstu innego autora.

Rozdziałowi brakuje końcowej syntezy, która uporządkowałaby przyjęte zależności między potrzebami, wartościami, aspiracjami i strategiami działania oraz wskazała, w jaki sposób kategorie te zostaną następnie wykorzystane do analizy statusu społecznego.

Rozdział trzeci

W rozdziale trzecim szczególnie cenne jest pokazanie, że wzorzec średnioklasowego życia w Polsce kształtował się w szczególnych warunkach transformacji ustrojowej. Autorka zwraca uwagę na połączenie kilku procesów: indywidualizacji odpowiedzialności, wzrostu znaczenia pozycji ekonomicznej, umasowienia wyższego wykształcenia, rozwoju korporacyjnych ścieżek kariery czy upowszechnienia zachodnich wzorów konsumpcyjnych. Dobrze uchwycone jest również napięcie między silną wiarą w indywidualny wysiłek a doświadczeniem niestabilności i ograniczonej przewidywalności awansu. Fragment dotyczący kształtowania się nowej klasy średniej jest dobrze napisany i dobrze osadzony w literaturze.

Moje wątpliwość budzi natomiast relacja między punktem wyjścia tego rozdziału a dalszą częścią wywodu. Rozdział rozpoczyna się od charakterystyki polskiej klasy średniej (co jest uzasadnione i warte docenienia), ale następnie Autorka wykorzystuje wyniki badań dotyczących całego społeczeństwa polskiego (m.in. stosunku do pracy i czasu wolnego; rodziny i obowiązków rodzicielskich; oczekiwań wobec państwa). Nie do końca jest jasne, w jaki sposób dane odnoszące się do całej populacji mają służyć rekonstrukcji wartości i aspiracji charakterystycznych dla klasy średniej. W niektórych miejscach Autorka uwzględnia różnice związane z wykształceniem lub pozycją zawodową, jednak w wielu innych odwołuje się do danych dla ogółu Polek i Polaków. W rezultacie nie jest jasne, które przedstawiane dane mają charakteryzować klasę średnią, a które odnoszą się do populacji mieszkanek i mieszkańców Polski.

Autorka wykorzystuje liczne raporty i dane np. CBOS, EVS, GUS, Eurostatu, OECD. Zróżnicowanie, a nawet "bogactwo" wykorzystanych źródeł bez wątpienia jest zaletą. Jednak ich prezentacja przybiera niekiedy postać zestawienia kolejnych wskaźników, bez dostatecznego wyjaśnienia relacji między nimi. Samo zestawienie może być cenne i uzasadnione, ale wymaga bardziej rozwiniętej argumentacji, pokazania z jakiego powodu poszczególne wątki i dane są omawiane i co to omówienie wniesie w kontekście opisywanych potem wyników.

Zastanawiam się nad jeszcze jedną kwestią – materiał empiryczny obejmuje pamiętniki z lat 2016-2017 oraz 2020-2021, natomiast część wyników badań, do których sięga Autorka, pochodzi z późniejszego okresu (np. raporty CBOS z 2024 czy 2025 roku, dane Eurostatu z 2024 roku, dane OECD publikowane w 2025). Oczywiście korzystanie z najnowszych analiz należy ocenić pozytywnie. Warto byłoby jednak wyraźnie rozróżnić dane służące rekonstrukcji kontekstu, w którym powstawały pamiętniki, od danych przedstawiających sytuację kilka lat później. Bez takiego rozróżnienia nie zawsze wiadomo, czy opisywane w tym rozdziale wyniki badań mają wyjaśniać doświadczenia autorów pamiętników, czy też służą do przedstawienia aktualnej charakterystyki polskiego społeczeństwa.

Jeśli chodzi o całość części teoretycznej, moje wątpliwość budzi sposób konceptualizacji jednej z centralnych kategorii rozprawy – klasy średniej. Autorka przedstawia różne sposoby jej definiowania – jako pozycji w strukturze społecznej wyznaczonej m.in. przez sytuację zawodową i ekonomiczną, jako kategorii samoidentyfikacji, a także jako wzorca stylu życia, wartości i aspiracji. Pokazanie tej wielowymiarowości jest wartościowe, niemniej jednak w części teoretycznej nie zostaje ostatecznie dookreślone, które z tych ujęć Autorka przyjmuje na potrzeby własnego badania i w jaki sposób je ze sobą łączy.

3. Ocena metodologii i sposobu jej przedstawienia

Cenną cechą rozdziału jest stosunkowo dokładne przedstawienie procesu selekcji materiału empirycznego ze zbioru pamiętników zebranych w konkursach. Autorka informuje, jakie kryteria przyjęła, ile pamiętników zakwalifikowała na kolejnych etapach i jak przebiegała jej dalsza praca z danymi. Doceniam także rozróżnienie między konkursem pamiętnikarskim jako techniką pozyskiwania materiału, a metodą biograficzną jako określonym podejściem teoretyczno-metodologicznym. Zaletą jest również dokładny opis obu konkursów i podkreślanie przyjętych w nich odmiennych założeń.

Operacjonalizacja pojęć

Rozdział metodologiczny rozpoczyna podrozdział poświęcony operacjonalizacji pojęć, co samo w sobie stanowi trafne rozwiązanie konstrukcyjne. Problematiczne jest jednak to, że operacjonalizacja nie oferuje konsekwentnego przełożenia kategorii wykorzystanych w opisie ramy teoretycznej na projekt badania. Z eklektycznego przeglądu prezentowanego w części teoretycznej (przede wszystkim w dwóch pierwszych rozdziałach), Autorka wybiera definicję wartości Clyde'a Kluckhohna (którego nazwisko wymieniono w części teoretycznej tylko raz i to w odwołaniu do tekstu innego autora) i łączy ją z Mertonowskimi kategoriami celów kulturowych, środków instytucjonalnych i strategii adaptacyjnych, a następnie

wskazuje systemową koncepcję potrzeb Tomasza Kocowskiego jako analityczną ramę pracy. Relacja między tymi elementami zostaje zarysowana, ale nie jest dostatecznie uporządkowana – nie do końca wiadomo, w jaki sposób wartości, aspiracje, potrzeby, cele kulturowe, środki instytucjonalne i strategie adaptacyjne mają tworzyć wspólny model analityczny. Podobna wątpliwość dotyczy pojęcia aspiracji. W części metodologicznej zostają one określone jako „plany i kierunki dążeń”. Nie zostaje jednak wyjaśnione, po jakich cechach narracji rozpoznawano aspiracje i w jaki sposób odróżniano je od wartości, pragnień, potrzeb czy konkretnych planów działania. Nie jest też jasne, na jakiej podstawie określano ich średnioklasowy charakter.

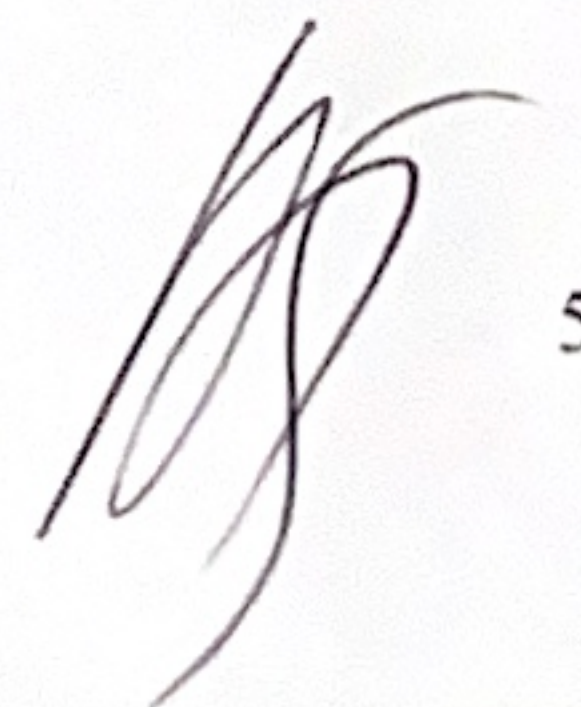
Kolejny problem polega na tym, że operacjonalizacja nie obejmuje kluczowego pojęcia dla rozprawy (którego użyto w jej tytule), czyli „jakości statusu społecznego”. Autorka definiuje status społeczny, a następnie omawia jego związek z jakością życia, odwołując się m.in. do koncepcji Roberta Cummins’a. Nie wyjaśnia jednak dostatecznie, jak z połączenia statusu społecznego i jakości życia powstaje pojęcie „jakości statusu społecznego” i według jakich kryteriów ma być ono rozpoznawane w materiale empirycznym. Nie wiadomo, czy jakość statusu oznacza przede wszystkim jego stabilność, dostęp do zasobów, możliwość zaspokajania potrzeb, zgodność osiągniętej pozycji z aspiracjami, społeczne uznanie czy subiektywnie ocenianą jakość życia. Dopiero w końcowych fragmentach opisu wyników (zwłaszcza w rozdziale X) Autorka podejmuje próbę powiązania części tych elementów.

Dobór i konstrukcja korpusu badawczego

Doktorantka przyjmuje definicję klasy średniej łączącą kryteria związane z wyższym wykształceniem i zawodem wymagającym specjalistycznych kompetencji, ale także z deklarowanym lub pożądanym stylem życia (zob. opis na str. 119). Moją wątpliwość budzi nakładanie się kryteriów doboru materiału i kategorii będących następnie przedmiotem analizy. Autorka analizuje wartości i aspiracje osób aspirujących do statusu klasy średniej, a zarazem przy selekcji pamiętników uwzględnia deklarowany lub pożądaný styl życia pozwalający – jak pisze Doktorantka – sytuować autorki i autorów „w granicach wartości i aspiracji klasy średniej” (str. 119). W rezultacie nie jest do końca jasne, gdzie przebiega granica między cechami przyjętymi już na etapie konstruowania korpusu jako wskaźniki średnioklasowego charakteru danego przypadku a wartościami i aspiracjami, które mają zostać rozpoznane w toku analizy. Wymagałoby to zwłaszcza wyraźnego wskazania, jakie cechy stylu życia decydowały o zakwalifikowaniu pamiętnika do korpusu i w jaki sposób kryteria te różniły się od kategorii wykorzystywanych następnie w analizie.

Kolejna istotna wątpliwość – połączenie korpusów materiałów z konkursów dotyczących odmiennej tematyki nie zostało, moim zdaniem, dostatecznie uzasadnione metodologicznie. Można zrozumieć ogólną intuicję – zarówno bezrobocie, jak i pandemia destabilizują codzienność i ograniczają możliwość realizowania planów. Jednak oba korpusy ilustrują odmienne typy doświadczeń i powstały w różnych kontekstach społecznych. Pamiętniki osób bezrobotnych dotyczą konkretnego doświadczenia zmiany sytuacji na rynku pracy i potencjalnego zachwiania statusu, natomiast pamiętniki pandemiczne odnoszą się do znacznie szerzej rozumianego doświadczenia codzienności w kryzysie, a ich autorzy nie musieli doświadczać pogorszenia sytuacji zawodowej lub statusowej. Odmierna problematyka konkursów mogła również wpływać na to, jakie doświadczenia autorzy opisywali i jakie wątki rozwijali. Zastanawiam się także, czy obu zbiorom powinno się stawiać te same pytania badawcze i analizować je przy użyciu tych samych kategorii.

Ostatnia uwaga – Autorka (słusznie) podkreśla przewagę kobiet (pamiętnikarek) w analizowanym materiale. Problematiczne jest jednak stwierdzenie, że niedostateczna reprezentacja mężczyzn zostaje „częściowo kompensowana” (str. 114) przez kobiece relacje o doświadczeniach ich partnerów i mężów. Wypowiedzi kobiet o mężczyznach nie mogą zastępować narracji samych mężczyzn. Są natomiast materiałem dotyczącym kobiecego sposobu postrzegania męskich doświadczeń.

Pytania badawcze

Pytania badawcze dotyczą wartości i aspiracji, działań i strategii adaptacyjnych, napięć między celami kulturowymi a potrzebami oraz zmian wzorów zachowania. Są związane z problematyką rozprawy, jednak dwa z nich nie są – moim zdaniem – w pełni dopasowane do materiału empirycznego.

W pierwszym pytaniu („Jakie wartości zostały zinternalizowane w związku z dążeniem do osiągnięcia wyższych pozycji w strukturze społecznej i przynależności do klasy średniej?”) niejako z góry założono, że badani zinternalizowali wartości związane z dążeniem do klasy średniej. Analiza pamiętników pozwala rekonstruować wartości deklarowane przez osoby piszące, sposoby ich uzasadniania oraz znaczenia, które im przypisują. Wnioskowanie na tej podstawie o internalizacji wartości – o ile w ogóle jest możliwe – wymagałoby jednak wskazania, po jakich cechach narracji była ona rozpoznawana i w jaki sposób odróżniano ją od deklarowania czy uznawania określonych wartości. Wątpliwość budzi również samo określenie „nowe wzory zachowań” – materiał pozwala identyfikować zmiany sposobów działania w analizowanych biografiach, trudniej natomiast na jego podstawie ustalić, czy mają one charakter ponadjednostkowych, społecznie utrwalonych wzorów.

Moja kolejna wątpliwość dotyczy ostatniego pytania: „Jaki charakter mają nowe wzorce – czy są tymczasowe, czy stałe?” Choć analizowane pamiętniki niekiedy pozwalają odtworzyć zmiany zachodzące w doświadczeniach i sposobach działania poszczególnych osób, Doktorantka nie prowadziła systematycznej analizy tych zmian w dłuższej perspektywie ani nie śledziła dalszych losów tych samych osób. Powstaje więc pytanie, na jakiej podstawie można rozstrzygnąć, czy zidentyfikowane sposoby działania mają charakter tymczasowy czy trwały.

Analiza danych

Mgr Stankowska podjęła próbę systematycznego uporządkowania obszernego materiału empirycznego, co warto docenić. Jednak opis procedury analitycznej nie do końca pozwala dokładnie odtworzyć kolejne etapy pracy z materiałem empirycznym. Autorka nie pisze, jakie kody zastosowała (nie ma też drzewa kodowego jako załącznika); nie wiadomo, czy system kodów był modyfikowany w trakcie prowadzenia analiz; nie wspomniano o sposobach kontrolowania spójności kodowania.

Niejasny pozostaje dla mnie sposób przejścia od analizy poszczególnych przypadków do ich porównania za pomocą macierzy. Odwołując się do Milesa i Hubermana, mgr Stankowska trafnie wskazuje, że porównanie między przypadkami powinno być poprzedzone rozpoznaniem złożonej konfiguracji procesów i dynamiki każdego z nich. Z dalszego opisu wynika jednak przede wszystkim, że w macierzach zestawiono wartości, aspiracje i działania, a następnie przypisywano jednostkom dominujące strategie adaptacyjne. Autorka nie opisuje dostatecznie, czy i w jaki sposób przed zestawieniem przypadków w macierzach rekonstruowała sekwencję zdarzeń, kontekst działań, ich zmienność i wewnętrzne sprzeczności. Jest to istotne również dlatego, że – jak sama zaznacza – w części materiału jednostką analizy były nie całe pamiętniki, lecz ich fragmenty. W tym punkcie jest także mowa o tym, że „Podzielone i przegrupowywane matryce poddawane były dalszemu udoskonalaniu, co wiązało się z kolejnymi przekształceniami danych” (str. 119) – nie jest dla mnie jasne na czym polegało to „udoskonalanie” i wynikające z niego „przekształcanie danych”.

Dalej Autorka pisze: „Przypadki zostały pogrupowane w ‘rodziny’, ukształtowane ze względu na podobieństwo uzyskanych rezultatów, tj. oceny statusu społecznego, w wyniku podjętych działań” (s. 121). Nie wyjaśniono jednak, według jakich kryteriów przypisywano poszczególne przypadki do „rodzin” ani np. w jaki sposób przeprowadzono następnie przejście od „rodzin” do typologii opisywanej w ostatnim rozdziale.

Uwaga szczegółowa

Nie jest dla mnie jasne, z jakiego powodu Autorka w rozdziale metodologicznym ponownie omawia „inspiracje teoretyczne” (późną nowoczesność, przemiany kulturowe i teorię rozwoju ludzkiego,

adaptację do zmiany społecznej oraz systemowe ujęcie potrzeb Kocowskiego). Wszystkie te koncepcje zostały już obszernie przedstawione w części teoretycznej rozprawy.

4. Ocena przeprowadzonych analiz i opisu wyników

Część empiryczna pokazuje, że Autorka wykonała pracę analityczną, którą trzeba docenić i dostrzegła wiele istotnych napięć w doświadczeniach autorek i autorów pamiętników. Najciekawsze wyniki dotyczą współwystępowania orientacji na wartości materialne i postmaterialne, kosztów ponoszonych w związku z budowaniem i podtrzymywaniem statusu oraz zróżnicowanej odporności na sytuacje kryzysowe. Istotną zaletą tej części rozprawy jest bogactwo wykorzystanego materiału autobiograficznego. Autorka dobiera cytaty, które pozwalają poznać nie tylko działania pamiętnikarzy, lecz także ich uzasadnienia, emocje i sposoby oceniania własnej sytuacji.

Opis wyników podzielono na sześć rozdziałów. Pierwszy z nich (Rozdział V) poświęcony jest wartościom i aspiracjom, natomiast kolejne rozdziały zostały w znacznej mierze uporządkowane według grup potrzeb wyróżnionych w koncepcji Tomasza Kocowskiego. Rozdział VI dotyczy potrzeb egzystencjalnych, rozdział VII – prokreacji, rozdział VIII – potrzeb funkcjonalnych, rozdział IX – potrzeb społecznych, a rozdział X – potrzeb psychicznych oraz jakości statusu społecznego.

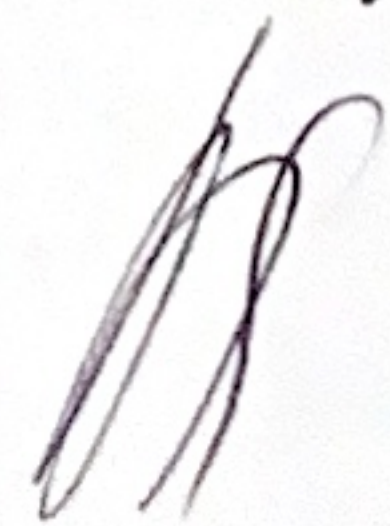
W analizie zastosowano przede wszystkim pojęcia wyprowadzone z koncepcji potrzeb Kocowskiego oraz strategii adaptacyjnych Mertona. Pełnią one w dużej mierze funkcję porządkującą i klasyfikacyjną. Autorka wskazuje, jakie wartości deklarowały osoby piszące pamiętniki, jakie potrzeby były zaspokojone lub zagrożone, jakie działania podejmowały i jakie strategie adaptacyjne można im przypisać. Nie oznacza to, że analiza ogranicza się wyłącznie do klasyfikacji. W niektórych fragmentach Autorka próbuje również wyjaśnić zróżnicowanie strategii poprzez odwołanie do pozycji społecznej, dostępnych zasobów, płci, stabilności sytuacji życiowej czy ekspozycji na ryzyko. Ten wymiar analizy nie jest jednak rozwijany systematycznie. Relacje między pozycją strukturalną, zasobami, wartościami, aspiracjami i strategiami działania pojawiają się w poszczególnych analizach oraz w końcowej syntezie w rozdziale X, ale nie stanowią konsekwentnie prowadzonej osi porównawczej w kolejnych rozdziałach empirycznych.

Moja główna wątpliwość dotyczy sposobu wykorzystania dwóch zbiorów materiału. Pamiętniki osób bezrobotnych i pamiętniki pandemiczne są wykorzystywane wspólnie do analizowania wartości, potrzeb i strategii, a oznaczenia cytatów pozwalają rozpoznać, z którego konkursu pochodzi dany fragment. Autorka nie prowadzi jednak systematycznego porównania obu korpusów. Innymi słowy, nie pokazuje w sposób systematyczny, czy i w jaki sposób te same wartości i strategie ujawniają się odmiennie w sytuacji bezrobocia i w warunkach pandemii, ani które mechanizmy są wspólne dla obu doświadczeń. Tym samym potencjał analityczny wynikający z zestawienia dwóch odmiennych zbiorów materiału pozostaje w znacznym stopniu niewykorzystany.

5. Ocena części zawierającej wnioski i opis praktycznych zastosowań wyników badań

Moje poważne zastrzeżenia budzi zakończenie rozprawy, zatytułowane *Wnioski i praktyczne zastosowanie wyników badania*. Po trzech obszernych rozdziałach teoretycznych oraz sześciu empirycznych Autorka poświęca na podsumowanie całej rozprawy zaledwie dwie i pół strony. (Rozprawa nie zawiera odrębnej części z dyskusją wyników). Problemem nie jest jednak oczywiście sama objętość zakończenia, lecz jego treść.

Pojawiają się tu krótkie odniesienia przede wszystkim do podziału na starą i nową klasę średnią (Reckwitz) oraz rozróżnienia wartości materialnych i postmaterialnych (Inglehart). Nie jest jednak jasne, dlaczego właśnie te koncepcje zostały wybrane jako główne punkty odniesienia dla końcowych wniosków skoro w części teoretycznej nie zostały przedstawione jako nadrzędna rama analityczna

rozprawy. Brakuje natomiast systematycznego powrotu zarówno do koncepcji, które bezpośrednio organizowały analizę empiryczną (przede wszystkim Kocowskiego i Mertona), jak i do założeń teoretycznych rozwijanych w pierwszych dwóch rozdziałach pracy. W rezultacie zakończenie nie zawiera dyskusji wyników, w której ustalenia empiryczne zostałyby odniesione do przyjętej ramy teoretycznej i wcześniejszej omawianej literatury.

Brakuje również powrotu do czterech pytań badawczych i systematycznej próby udzielenia na nie odpowiedzi. Uporządkowanie wniosków według tych pytań pozwoliłoby pokazać, na które z nich zgromadzony materiał rzeczywiście pozwala odpowiedzieć, a które pozostają nierozstrzygnięte. Wreszcie nie zostało jasno wskazane, na czym polega oryginalny wkład przeprowadzonych analiz do badań nad klasą średnią.

Niedosyt budzi także część poświęcona możliwemu wykorzystaniu zaproponowanej w rozdziale X typologii w projektowaniu usług społecznych. Nie jest przy tym do końca jasne, jak Autorka definiuje sam przedmiot tej typologii: w rozdziale X określa ją jako „typologię statusów społecznych”, we *Wprowadzeniu* zapowiada „typologię sposobów identyfikowania się z klasą średnią poprzez wartości, aspiracje i potrzeby” (str. 5), natomiast w zakończeniu pisze o „wzorach identyfikacji z klasą średnią” (str. 293). W moim przekonaniu, nie są to określenia w pełni tożsame, a relacja między typologią statusów społecznych a typologią sposobów czy wzorów identyfikacji z klasą średnią nie zostaje wyjaśniona.

Niezależnie od tej niejednoznaczności Autorka stwierdza, że typologia może zostać wykorzystana do projektowania usług społecznych, ponieważ wyodrębnione typy różnią się zasobami, potrzebami, motywacjami, sposobami definiowania problemów i oczekiwaniami wobec instytucji. Jednak nie pokazano, w jaki sposób różnice między poszczególnymi typami miałyby zostać przełożone na odmienne formy wsparcia, zakres usług lub sposób ich komunikowania. W rozprawie doktorskiej nie ma oczywiście konieczności formułowania szczegółowych rekomendacji praktycznych. Skoro jednak Autorka sama wskazuje możliwość wykorzystania typologii w projektowaniu usług społecznych jako jeden z rezultatów jej analiz, należałoby wyraźniej pokazać, na czym takie zastosowanie miałyby polegać.

6. Ocena formalnej strony rozprawy doktorskiej

Rozprawa zasadniczo jest napisana poprawnie i w sposób komunikatywny. W tekście pojawiają się pojedyncze błędy fleksyjne i składniowe (np. „terminologia wskazująca” czy „zagrożeń wynikająca”), ale tego rodzaju „potknięcia” są obecne w większości tekstów, które nie przechodzą przez proces korektorski. Są to drobnostki niemające znaczenia dla mojej ogólnej oceny.

7. Podsumowanie i konkluzja

Podsumowując ocenę rozprawy, chcę najpierw podkreślić jej mocne strony. Doktorantka podjęła interesujący i socjologicznie istotny problem dotyczący sposobów budowania i podtrzymywania średnioklasowego statusu społecznego oraz napięć pojawiających się w sytuacjach niepewności i kryzysu. Rozprawa pokazuje dobrą orientację mgr Stankowskiej w literaturze na temat przemian społecznych oraz znaczny nakład pracy włożony w uporządkowanie i analizę rozbudowanego materiału pamiętnikarskiego. Szczególną wartość ma sam materiał empiryczny oraz umiejętność Autorki wydobycia z niego wyrazistych przykładów pokazujących napięcia między aspiracjami, możliwościami ich realizacji i kosztami podtrzymywania określonej pozycji społecznej. Za interesującą uważam także próbę powiązania analizy wartości i aspiracji z koncepcją potrzeb Tomasza Kocowskiego oraz próbę syntetycznego skonstruowania „typologii statusów społecznych”.

Mimo wskazanych zalet moje zasadnicze zastrzeżenia wobec rozprawy dotyczą braku spójności: 1) na poziomie samej konstrukcji teoretycznej; 2) relacji między częścią teoretyczną a analizą empiryczną; 3) łączenia – a przynajmniej braku uzasadnienia dla łączenia – dwóch odmiennych zbiorów danych; 4) relacji pomiędzy pytaniami badawczymi a materiałem empirycznym i sposobem jego analizy; 5) sposobu konceptualizacji i operacjonalizacji centralnej kategorii użytej w tytule rozprawy.

Pierwszy wymiar niespójności widoczny jest w części teoretycznej. Autorka sięga do rozbudowanej literatury i wykorzystuje wiele koncepcji dotyczących przemian nowoczesności, wartości, potrzeb, aspiracji, strategii działania i klasy średniej. Sam pluralizm teoretyczny nie stanowi oczywiście wady. Problem polega jednak na tym, że przywoływane koncepcje nie zostają zintegrowane w spójną ramę analityczną. Nie wiadomo, które z nich stanowią fundament rozprawy, które pełnią funkcję pomocniczą, a które są jedynie elementem przeglądu literatury.

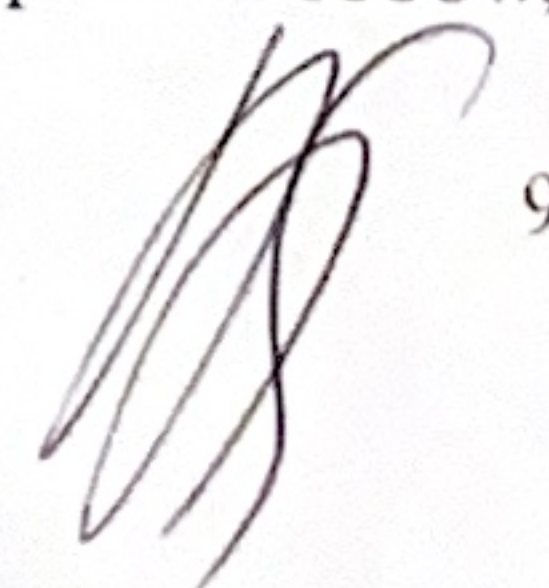
Niespójność dotyczy również podstawowych pojęć rozprawy. Nie zostają dostatecznie uporządkowane relacje między wartościami, aspiracjami, potrzebami i strategiami działania. Problematyczny jest brak czytelnego przełożenia teorii, koncepcji i pojęć opisywanych w rozdziałach teoretycznych na ramę analityczną. Nie zostaje dostatecznie wyjaśnione, w jaki sposób koncepcje rzeczywiście wykorzystywane w analizie – czyli przede wszystkim Kocowskiego i Mertona – mają się do pozostałych elementów rozbudowanej ramy teoretycznej.

Kolejny wymiar niespójności dotyczy doboru materiału empirycznego. Rozprawa łączy pamiętniki osób bezrobotnych z lat 2016–2017 oraz pamiętniki powstałe podczas pandemii COVID-19 w latach 2020–2021. Można dostrzec intuicję stojącą za takim zestawieniem – oba rodzaje doświadczeń mogą destabilizować codzienność oraz utrudniać realizację planów i podtrzymywanie osiągniętej pozycji. W moim przekonaniu, nie zostało jednak dostatecznie wyjaśnione, dlaczego dwa odmienne zbiory warto poddać wspólnej analizie w badaniu dotyczącym klasy średniej. Nie zaproponowano także systematycznej analizy porównawczej obu zbiorów.

Moje wątpliwości budzą również kryteria doboru pamiętników do korpusu badawczego. Obok kryteriów związanych z wykształceniem i pozycją zawodową Autorka uwzględniała także deklarowany lub pożądaný styl życia pozwalający sytuować autorki i autorów w obrębie wartości i aspiracji klasy średniej. W rezultacie kryteria selekcji częściowo pokrywają się z kategoriami późniejszej analizy, co utrudnia rozdzielenie cech przyjętych już na etapie konstruowania korpusu od wartości i aspiracji rozpoznawanych dopiero w toku badania. Wreszcie, istotne zastrzeżenie związane z metodologią dotyczy także braku szczegółowych informacji o procedurze analizy – przede wszystkim przedstawienia sposobu kodowania.

Kolejnym istotnym problemem jest według mnie niespójność między niektórymi pytaniami badawczymi a cechami zgromadzonego materiału empirycznego. Dwa szczegółowe pytania zostały sformułowane w sposób, który budzi wątpliwość, czy udzielenie na nie odpowiedzi na podstawie dokumentów autobiograficznych jest możliwe. Analiza pamiętników pozwala rekonstruować deklarowane wartości, sposoby ich uzasadniania oraz znaczenia przypisywane im przez autorów i autorki, jednak wnioskowanie na tej podstawie o ich internalizacji wymagałoby wskazania, po jakich cechach narracji była ona rozpoznawana. Podobnie materiał pozwala uchwycić opisywane przez pamiętnikarki i pamiętnikarzy zmiany sposobów działania i renegocjowanie aspiracji, trudno jednak na jego podstawie rozstrzygnąć, czy zidentyfikowane zmiany mają charakter tymczasowy czy trwałe. Doktorantka nie prowadzi bowiem systematycznej analizy tych zmian w dłuższej perspektywie ani nie śledzi dalszych losów tych samych osób.

Wreszcie istotną wątpliwość budzi sposób konceptualizacji centralnej kategorii użytej w tytule rozprawy – określenie „jakość statusu społecznego” nie zostało w pracy jednoznacznie zdefiniowane ani zoperacjonalizowane. Nie wiadomo, czy oznacza ono stabilność pozycji społecznej, dostęp do zasobów,

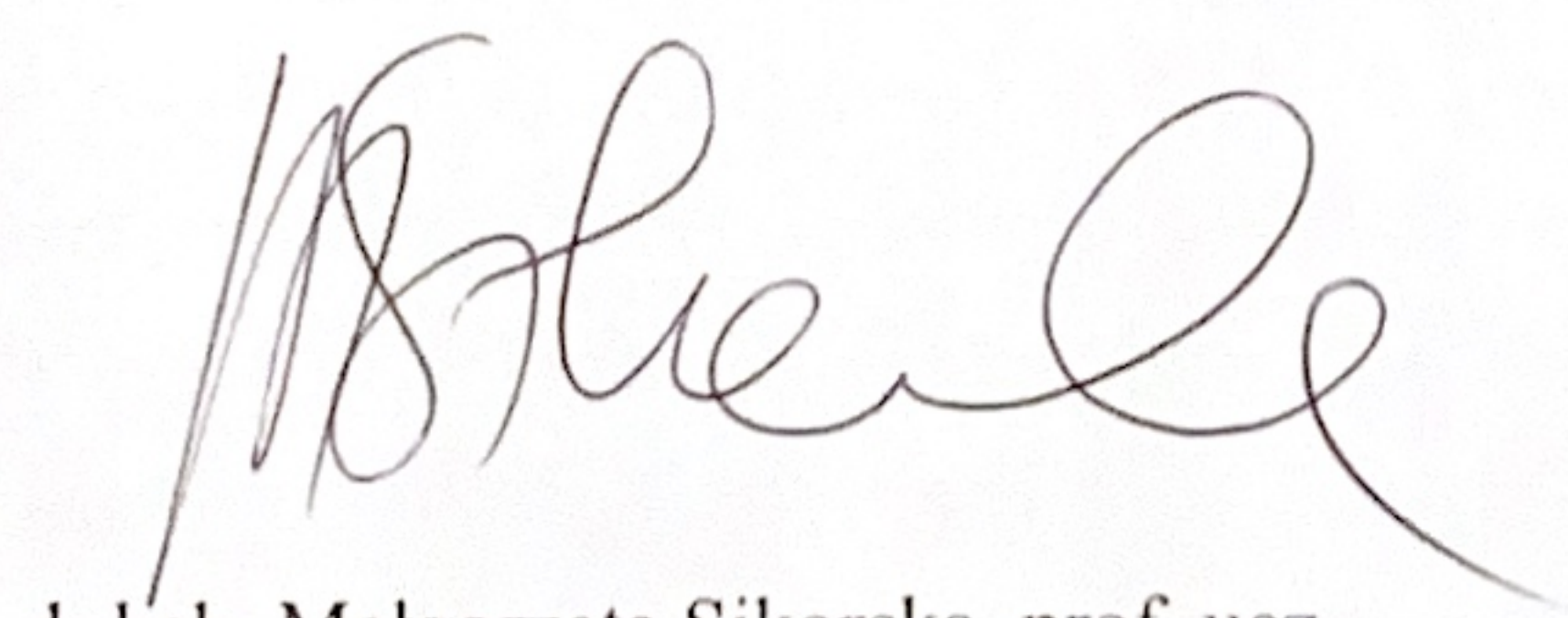
możliwość zaspokajania potrzeb, zgodność osiągnięć z aspiracjami, społeczne uznanie czy subiektywnie ocenianą jakość życia. Dopiero w końcowych fragmentach opisu wyników, zwłaszcza w rozdziale X i podrozdziale *Jakość statusu klasy średniej – wymiary zbieżności*, Autorka podejmuje próbę powiązania tych elementów.

W mojej ocenie wymienione problemy są ze sobą powiązane i dotyczą podstawowych elementów konstrukcji projektu badawczego. W rezultacie rozprawa pokazuje wiele interesujących obserwacji, ale jej poszczególne elementy nie składają się na dostatecznie spójne i przekonujące rozwiązanie problemu naukowego.

W mojej ocenie rozprawa mogłaby zyskać na wartości po gruntownym przepracowaniu, obejmującym przede wszystkim uporządkowanie ramy teoretycznej i centralnych pojęć, które następnie zostałyby wykorzystane w analizie materiału empirycznego; doprecyzowanie relacji między pytaniami badawczymi a materiałem empirycznym oraz pogłębienie i lepsze teoretyczne osadzenie analizy wyników. Gdyby obowiązująca procedura przewidywała na etapie recenzji skierowanie rozprawy do poprawy, takie rozwiązanie uznałabym za najlepsze. Jednak przepisy Uchwały nr 38 Senatu Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z dnia 26 września 2023 r. wymagają, aby recenzja kończyła się jednoznaczną konkluzją pozytywną albo negatywną.

Odnosząc przedstawioną wyżej ocenę bezpośrednio do wymagań określonych w § 17 ust. 1 Uchwały nr 38 Senatu UMK, uznaję, że rozprawa prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki w dyscyplinie. W mojej ocenie, rozprawa nie spełnia jednak wymogu określonego w § 17 ust. 2, zgodnie z którym przedmiotem rozprawy doktorskiej powinno być oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Wskazane w recenzji problemy dotyczą bowiem podstawowych elementów konstrukcji projektu badawczego i powodują, że przedstawione ustalenia nie tworzą spójnego i przekonującego rozwiązania postawionego problemu naukowego.

Biorąc pod uwagę przedstawioną wyżej ocenę rozprawy i odnosząc ją do wymagań określonych w art. 187 ust. 1 i 2 ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce oraz w Uchwale nr 38 Senatu Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Joanny Stankowskiej pt. „Jakość statusu społecznego klasy średniej. Analiza pamiętników bezrobotnych 2016/2017 i pamiętników okresu pandemii Covid-19 2020/2021” nie spełnia wymagań stawianych rozprawom doktorskim i formułuję konkluzję negatywną.

dr hab. Małgorzata Sikorska, prof. ucz.
Wydział Socjologii
Uniwersytet Warszawski